

Boek van de maand

Een theologische aanwinst

C. Trimp

Op vrijdag 25 juni jl. ontving Jörg Kailus aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn de doctorstitel, na de presentatie van een proefschrift over Luther. Ons tijdschrift mocht een exemplaar van het proefschrift ontvangen ter aankondiging en bespreking. Wij maken dankbaar gebruik van deze mogelijkheid, waarbij wij vanzelfsprekend enige beperkingen moeten respecteren:

a. de dissertatie van dr. Kailus is in het Duits - de moedertaal van de auteur - geschreven,¹ en

b. het boek behandelt een veelomvattend onderwerp: de relatie tussen wet en Evangelie in de theologie van Luther - een thema dat reeds eeuwenlang onderwerp van studie en discussie is geweest.

Om te beginnen willen wij de auteur danken voor zijn publicatie. Wat ons betreft, is iedere studie over Luther een welkome aanwinst en een theologisch genot. Wij feliciteren dr. Kailus met zijn studieresultaat en zijn promotie, en uiteraard niet minder de Universiteit van Apeldoorn en de promotor dr. H.J. Selderhuis.

Dr. Kailus is lid van de Evangelische Kirche in Duitsland (EKD) en hij hoopt binnen dat kerkverband predikant te worden. Hij voelt zich verwant aan het Gnadauer Verband - vergelijkbaar met de Gereformeerde Bond in Nederland (PKN).²

Dr. Kailus heeft ons door middel van een interessant exposé breedvoerig geïnformeerd over een centraal thema bij Luther (de verhouding tussen de wet van God en het Evangelie van Christus) en zich daarbij geconcentreerd op de brief aan de Galaten - Luthers 'lievelings' brief. Bovendien heeft hij zijn beeld van Luther vergeleken met de theologie van twee lutheraanse theologen uit de twintigste eeuw. Concreet betekent dat een vergelijking van een essentieel stuk van de reformatietheologie uit de zestiende eeuw met de gedachtewereld in de jaren na de Eerste Wereldoorlog, met name de tijd van de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland in de jaren dertig. Zoals wij nog zullen zien, is deze vergelijking een zinvolle actualisering van het hoofdthema van de dissertatie.

Hetzelfde geldt voor een tweede uitweiding: omdat het thema 'wet en Evangelie' in de persoonlijke omgang met de Here een belangrijke rol speelt, ontvangen wij bovendien uitvoerige informatie over Luthers gedachten over de 'aanvechting' in het leven van een christen.

Wet en Evangelie

Wanneer wij deze bekende tweeslag ten aanzien van de prediking op ons laten inwerken, denken wij aan een preekvorm die zich kenmerkt door aan de verkondiging van de goede boodschap van Christus' liefde en genade het laatste woord toe te wijzen, terwijl de wet het Evangelie voorbereidt door het accentueren van de menselijke onvolmaaktheden en tekortkomingen. Dat is immers ook de weg die ieder mens in zijn beleving moet gaan. Indertijd sprak prof. Graafland over de 'geijkte geloofsweg'.³

Zoals in de Heidelbergse Catechismus de kennis van de ellende voorafgaat aan de kennis van de verlossing, zo heeft men ook de prediking naar een dergelijk model vormgegeven. Dr. Kailus heeft ons gediend met een uitvoerige en boeiende weergave van Luthers gedachten over deze zaken.

Er is op dit punt trouwens een belangrijk onderscheid tussen Luther en Calvijn.

In de gereformeerde kerken hebben wij van jongs af geleerd dat de wet op drieërlei wijze in het christenleven functioneert: de wet als breidel, als spiegel en als leefregel.

Wij denken dan aan de wet van God als bescherming van de samenleving tegen de chaos (de zgn. tweede tafel van de wet, HC zd. 39-44), als spiegel van onze zonden (HC zd. 2) en als leefregel voor een leven in dankbaarheid (HC zd. 32v).

Dat laatste wordt wel genoemd de *derde functie* van de wet (de eerste droeg de naam 'politieke (of: burgerlijke) functie' en de tweede de 'theologische (of pedagogische) functie'.⁴

Luther beperkte zich tot de eerste twee functies: via Melanchthon (en later Calvijn) is de driedeling in de theologie terechtgekomen. Het gevolg van een en ander is geweest, dat bij Luther 'de wet' als een sterke aanklager functioneert en het luisterende kerklid aandrijft om zijn toevlucht te zoeken bij de ontferming van Christus. Maar de derde functie werd typerend voor de gereformeerde prediking. Calvijn noemde dat de *voornaamste* functie van de wet in een dankbaar christenleven.⁵

Nu zou het een verkeerde conclusie zijn, wanneer iemand zou denken dat Luther en zijn volgelingen *duis* geen boodschap hadden aan de vormgeving van het christenleven (de 'goede werken' van zondag 32). Want zo schematisch laat het christenleven zich niet opdelen, ook niet als het gaat over de verkondiging van de wet van de Here.

Het viel mij op, dat dr. Kailus dit punt nauwelijks bespreekt. Juist in Apeldoorn zou dat passend zijn geweest. Immers, de vroegere dogmaticus (dr. J. van Genderen) heeft daarover duidelijke woorden gesproken. Hij sprak (onder verwijzing naar de brief aan de Galaten) over de 'soepelheid' van Luthers betoog.⁶

Dat brengt mij bij een volgende (kritische) vraag aan het adres van de promovendus: komt de exegete wel genoegzaam aan het woord bij de bespreking van de relatie wet-Evangelie? 'Wet' is niet overal een (be)dreigend woord en 'gebod' is niet overal een aanklacht. Ook de 'wet' laat zich vanuit het Evangelie verstaan. Wij kunnen ook de 'wet' het laatste woord noemen, wanneer wij met de Heidelberger belijdenis doen ten aanzien van het werk van de Heilige Geest. Kortom: ik heb de realiteit van het 'verbond' van de drie-enige God gemist in de taxatie van Luthers positie terzake van wet en Evangelie.

Er mag toch ook in de nieuwtestamentische bedeling ruimte zijn voor wat de Joden bij hun Loofhuttenfeest de '*vreugde der wet*' noemden?⁷

Mogen onze vragen de schrijver en de promotor overtuigen van de grote interesse waarmee ik het proefschrift heb gelezen. Dat geldt ook voor de twee excursen, die ik in dit artikel heb aangeduid: de interessante en belangrijke exposés over de politiek en de aanvechting. Daarover wil ik tenslotte enige informatie doorgeven, via een beperkte aankondiging.

1. De politiek

Gelet op de eerste functie van de wet (de politieke functie) moest Luther zich uiteraard bezinnen op de vormgeving van de dienst van God binnen de burgerlijke verhoudingen van zijn tijd. Dus: Luthers relatie met de toenmalige keizer, keurvorsten etc., kortom: het complete politieke bestel. Ook voor Luther geldt het woord: *twee regimenten, één Heer*. Dat is de zgn. tweerijkenleer. Ongetwijfeld een belangrijk thema voor de interpretatie van Luthers houding, ook in verband met zijn strijd tegen de doperse dweperij.⁸

Ook Luther beseftte in het rumoerige Europa van de zestiende eeuw, dat een land niet geregeerd kan worden volgens de wijsheid van Christus' bergrede (Mat. 5-7). De politieke functie van Gods wet vraagt om andere instrumenten dan de kerk met haar verkondiging van het koninkrijk der hemelen. Bovendien behoort er binnen het wereldlijk regiment ruimte te zijn voor de politieke activiteit van de burgers.

Vier eeuwen later moesten de lutherse kerken in Duitsland positie kiezen in totaal andere politieke verhoudingen. De schrijver verhaalt ons van de frustratie van de Duitse kerkelijke bevolking na de Eerste Wereldoorlog en hij laat zien, hoe in Erlangen in de jaren rond 1930 aanvankelijk een betrekkelijk naïeve acceptatie van de nationaal-socialistische beweging juist ook bij lutherse theologen zich laat aanwijzen - met alle kerkelijke en theologische consequenties daarvan, met name in verband met de theologie van Karl Barth. Het is ontdekkende en leerzame lectuur, zeker ook voor Nederlandse kerkleden!⁹

2. De aanvechting

De volgorde *wet-Evangelie* houdt ook in dat een mens zichzelf moet leren toevertrouwen aan het evangeliewoord en zijn geweten door de Heilige Geest tot vrede laat brengen in een geloofsgemeenschap met Christus. Na de aanklacht in de prediking van Johannes de Doper moet een mens toevlucht zoeken in de verkondiging van Christus.¹⁰

Op dit punt wordt het heel duidelijk, dat de theoloog en exegeet Luther zich altijd 'zielzorger' heeft geweten. Zeker als het gaat om geloofs zekerheid, aanvechting, innerlijke strijd. Juist tegen de achtergrond van het Duitse piëtisme is dat een zinvolle excurs in het boek van dr. Kailus.¹¹

Voor Luther was de zesde bede van het Onze Vader allereerst een gebed om verlossing van de aanvechting!¹²

Noten:

¹ De volledige titel luidt: GESETZ UND EVANGELIUM IN LUTHERS GROSSEN GALATERKOMMENTAR SOWIE BEI WERNER ELERT UND PAUL ALTHAUS. DARSTELLUNG IN GRUNDZÜGEN UND VERGLEICH, Münster 2004.

² NEDERLANDS DAGBLAD van 26 juni 2004, p.2.

³ C. Graafland, VERSCHUIVINGEN IN DE GEREFORMEERDE BONDSPREDIKING, Woerden 1965, p. 57v.

⁴ Deze driedeling gaat terug op Calvijn (INSTITUTIE II, 7, resp. par. 10,6 en 7-12).

⁵ INSTITUTIE II, 7,12.

⁶ Vgl. het opstel van Van Genderen in: C. Graafland (red.), LUTHER EN HET GEREFORMEERD PROTESTANTISME, 's-Gravenhage 1982, p. 249-276, m.n. p. 264,265.

⁷ Zie Nehemia 8, m.n. vs. 18-slot en vs. 19.

⁸ J. van den Berg, TWEE REGIMENTEN EÉN HEER, Kampen 1961. In verband met ons thema en de interpretatie van Luther is dit een goede introductie.

⁹ Zie het proefschrift, hfdst. 2.5, 3.6 en 4.

¹⁰ Vgl. K. Zwanepol, 'Johannes en Jezus als wet en evangelie. Luthers preken in de adventstijd van 1516', in: J.T. Bakker e.a., LUTHER NA 500 JAAR, Kampen 1982, p. 9-23.

¹¹ Zie proefschrift, hfdst. 3.4 en 3.5.

¹² Zie het artikel van A.N. Hendriks over verzoeken, NADER BEKEKEN april 2004.